

ROLA SPÓŁDZIELCZOŚCI WIEJSKIEJ W ROZWOJU WSI I ROLNICTWA

Danuta Mierzwa

Katedra Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa, Akademia Rolnicza we Wrocławiu

Wstęp

Po 16 latach przemian ustrojowych, sektor spółdzielczy daleko odbiega od klasycznego modelu europejskiego. Niedostateczne struktury gospodarcze polskich rolników stanowią dziś największą słabość polskiego rolnictwa na tle Europy Zachodniej [MIERZWA 2005]. Jeśli polscy rolnicy chcą być partnerem rolników europejskich na wspólnym rynku muszą tą słabość bardzo szybko wyeliminować.

Jakkolwiek świadomość rolników co do potrzeby organizowania się wzrasta, to postęp w tym zakresie nie jest zadawalający. Niewątpliwie jedną z przyczyn tego stanu rzeczy jest brak współpracy rolników z istniejącymi spółdzielniami [MATERIAŁY ... 2006]. Sukces spółdzielniom może zapewnić w dłuższej perspektywie tylko zbudowanie trwałych więzi między spółdzielnią, a jej członkami. Dobrze zorganizowane spółdzielnie to szansa rozwoju wsi i rolnictwa, a także gwarancja efektywnego dialogu z władzą.

Ogólne uwarunkowania funkcjonowania spółdzielni

Postępujące w naszym kraju (zwłaszcza po przystąpieniu do UE) procesy globalizacyjne oznaczają ekspansję i liberalizację rynku. Wywołuje to zaostrenie konkurencji oraz powstawanie zupełnie nowych form organizacyjnych podmiotów gospodarczych. Małe i średnie przedsiębiorstwa jakimi są również spółdzielnie, poddane zostały więc bezwzględnej konkurencji. Nastąpiły również realne zmiany w praktyce ekonomicznej państwa (WPR, nowe uzgodnienia w ramach WTO), co miało bez wątpienia wpływ na gospodarkę spółdzielczą. Liberalizacja życia gospodarczego, dokonujący się postęp techniczno-ekonomiczny oraz ewolucja zachowań konsumentów powodują, że rynki krajowe, regionalne i lokalne stają się coraz bardziej zmienne i trudno przewidywalne. Zjawiska te stawiają przed spółdzielczą kadrą zarządzającą i samorządem spółdzielczym oraz terytorialnym często całkiem nowe problemy, których rozwiązanie warunkować będzie dalszy ich rozwój. Spółdzielnie, które wspomnianych problemów w sposób właściwy i w odpowiednim czasie nie rozwiązały, już upadły lub znajdują się w trakcie procesu likwidacyjnego. Inwestowanie przez spółdzielnie w tzw. „majątek aktywny” (np. działalność innowacyjną, polepszanie jakości zasobów ludzkich, stworzenie elastycznych struktur) jest bardzo ważnym i wielce złożonym problemem, ale też

wyjatkowo trudnym do rozwiązania [HARDT 2004].

Rok 1990 był momentem przełomowym w polskiej spółdzielczości. W tym czasie został również zaniechany system dotacji, ustalający ceny urzędowe na produkty rolne. Wprowadzenie gospodarki rynkowej i procesy prywatyzacji doprowadziły na pewnym etapie do dezorganizacji i osłabienia spółdzielni, które nie były przygotowane do tak głębokich przekształceń oraz samodzielnego funkcjonowania [BOCZAR 1996].

Pomimo różnorodności struktur na mieszanym rynku europejskim, spółdzielnie zostały uznane za ważny element, a ich interesy muszą być chronione i promowane w sposób niedyskryminujący. Spółdzielczość rolnicza – jako forma organizowania ludności do zbiorowej akumulacji środków niezbędnych w budowie wspólnego majątku produkcyjnego i usługowego – jest potrzebna [MICHNA 2001]. Powinna jednak ona ulec głębokim przeobrażeniom i odbudowaniu, gdyż podmioty spółdzielcze obsługujące sferę produkcyjną rolnictwa, poza spółdzielczością mleczarską w zasadzie się nie liczą.

Spółdzielnie krajów UE są uznawane za integralną część rynku i odgrywają ważną rolę w większości państw członkowskich. Stanowią one cenny pomost pomiędzy siłami globalizacji, a lokalną działalnością gospodarczą [KUKLIŃSKI 2001].

Doświadczenia zdobyte w latach 1989–2005 wskazują, że dla spółdzielczości wiejskiej ważnym problemem jest przystosowanie się do warunków postępującej i zaostrzającej się konkurencji rynkowej. Głównymi klientami spółdzielni są i będą nadal rolnicy oraz podmioty gospodarcze działające na wsi. Spółdzielczość wiejska ma więc w Polsce szanse na szerokie i aktywne uczestniczenie w restrukturyzacji i modernizacji polskiego rolnictwa i całego sektora gospodarki żywnościowej [BRODZIŃSKI 2006].

Zachodzące procesy transformacji systemowej spowodowały bez wątpienia wiele strat społecznych, co nie jest bez znaczenia dla środowiska lokalnego.

Zachodzące w życiu społeczno-ekonomicznym naszego kraju zmiany skutkują m.in. dużym bezrobociem, materialnym rozwarstwieniem społeczeństwa, ograniczeniem dostępu do nauki, kultury, ochrony zdrowia oraz usług socjalnych grup społecznych o niskich dochodach, których liczba jest duża¹.

Spółdzielnia jako forma zbiorowej zaradności pomaga społeczeństwu wiejskiemu w utrzymaniu aktywności gospodarczej i społecznej. Zapobiega ich społecznemu wykluczeniu, marginalizacji i wykorzystaniu przez kapitał działający w sferze gospodarki żywnościowej. Ponadto przyczynia się do rozwoju lokalnych społeczności i uaktywnia je [BRODZIŃSKI 2006].

Od zrozumienia roli i znaczenia spółdzielczości zależy nie tylko jej rozwój, ale także jej udział w rozwiązywaniu społeczno-gospodarczych problemów gminy, powiatu i województwa. Bierze ona udział w rozwiązywaniu wielu problemów wsi, z którymi państwo nie daje sobie rady. Chodzi tu przede wszystkim o zmniejszenie i łagodzenie skutków bezrobocia oraz poprawę warunków socjalnych ludności wiejskiej [JANKOWSKI 2004].

Spółdzielcze firmy w swojej istocie miały i mają na celu aktywizowanie słabszych grup społecznych uwarunkowane poprzez koncentrację drobnego kapitału, a w konsekwencji aktywne uczestniczenie w procesie gospodarczym tych grup

¹ Szacuje się, że ponad 23 mln osób żyje w ubóstwie, a ok. 5 mln w skrajnym ubóstwie. „Trybuna” z dnia 11–12 III 2005 r.

społecznych, które samodzielnie nie mogą być konkurencyjne na rynku [BRZOZOWSKI 2005].

Polska wchodząc do UE może wzorować się na rozwiązaniach organizacyjnych i prawnych tych krajów, gdzie spółdzielczość ma dużą swobodę działania, a jej udział w rynku jest znaczny.

Podstawowe jednak pole działalności spółdzielczości wiejskiej to produkcja rolnicza, przetwórstwo i obrót produktami rolniczymi i środkami produkcji oraz świadczenie różnorodnych usług dla ludności [LEŚ 2005].

Procesy transformacji i ich wpływ na stan sektora spółdzielczego²

Rozpoczęte po wyborach parlamentarnych w 1989 r. przemiany ustrojowe bardzo dotkliwie ugodziły spółdzielczość. Dnia 20 stycznia 1990 r., została uchwalona przez ówczesny sejm (zwany kontraktowym) ustawa o zmianach organizacji i działalności spółdzielczości. To działanie, jak również realizowana przez rząd, polityka finansowo-kredytowa były główną przyczyną osłabiania spółdzielczości i doprowadzenia jej do upadku.

Najdotkliwszym ciosem dla spółdzielczości w myśl ustawy, była likwidacja związków spółdzielczych i prowadzonej przez nie działalności. W konsekwencji uległ rozproszeniu i wielkiemu zrujnowaniu, a nawet często dużemu zniszczeniu, skupiony w związkach potencjał gospodarczy, niezbędny do funkcjonowania w gospodarce rynkowej. W ten sposób spółdzielnie podstawowe straciły z dnia na dzień oparcie w prowadzonym przez związki – hurcie, usługach i zorganizowanym zapleczu techniczno-gospodarczym, a także pomoc i doradztwo organizacyjne, prawne i finansowe, niezmiernie potrzebne w warunkach wprowadzonego systemu rynkowego. Procesowi likwidacji związków towarzyszyły liczne nieprawidłowości i nadużycia.

Tabela 1; Table 1

Liczba spółdzielni, według branż, w latach 1999-2005
Number of cooperatives, according to branch, in years 1999-2005

Lp. No	Wyszczególnienie; Specification	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
1	Gminne Spółdzielnie „Samopomoc Chłopska” Communal Cooperatives „Samopomoc Chłopska”	1799	1733	1648	1615	1547	1508	1462
2	Spółdzielnie Kółek Rolniczych Agricultural Circles' Cooperatives	1215	1158	1063	1013	902	879	827
3	Spółdzielnie Mleczarskie; Dairy Cooperatives	272	267	238	237	228	214	198
4	Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne Agricultural Production Cooperatives	1211	1123	1034	997	920	920	900
5	Spółdzielnie Ogrodniczo-Pszczelarskie Horticultural and Agricultural Cooperatives	144	137	128	124	119	119	118
Razem; Total		4641	4418	4111	3986	3716	3640	3505

Źródło: dane KRS, 2005 r.; Source: data of National Cooperative Council, 2005

² Dane liczbowe analizowanych spółdzielni pochodzą z 2006 r. i podała je Krajowa Rada Spółdzielczości.

Problemy rozwojowe spółdzielni wiejskich przedstawiono w układzie branżowym. Uwagę skoncentrowano na aktualnych problemach występujących w Gminnych Spółdzielniach „Samopomoc Chłopska”, Spółdzielniach Ogrodniczo-Pszczelarskich, Spółdzielniach Mleczarskich, Spółdzielniach Kótek Rolniczych, Rolniczych Spółdzielniach Produkcyjnych. Rozwój ilościowy spółdzielni według branż przedstawiono w tabeli 1.

Spółdzielnie Zaopatrzenia i Zbytu „Samopomoc Chłopska”

W 2004 r. było zarejestrowanych około 1462 spółdzielni działających w otoczeniu rolnictwa. Na przełomie ostatnich lat daje się zauważyć, że systematycznie zanika wielobranżowy charakter działalności spółdzielni „SCH”. Występujące pozytywne zjawiska koncentracji i specjalizacji zmierzają w kierunku spółdzielni spożywców, nie zaś spółdzielni rolniczo-handlowych. Szacuje się, że około 20% spółdzielni „SCH” jest obecnie nieczynnych, tzn. nie prowadzi działalności gospodarczo-handlowej (a zarazem brak jest chętnych do dzierżawy lub kupna ich majątku). Są to głównie spółdzielnie związane z obrotem rolnym. W spółki prywatne przekształciło się 30% spółdzielni, a pozostała część pracuje na zdekapitalizowanym majątku.

Spółdzielczość ta spełnia niezwykle ważną rolę w rozwoju i integracji społeczności lokalnej. Zaopatruje wieś w produkty spożywcze i przemysłowe oraz artykuły do produkcji rolnej. Spółdzielcy GS „Samopomoc Chłopska” dysponują największą siecią dystrybucyjną. Jako producenci żywności muszą utrzymać wysoką jakość produkcji uzyskując europejskie certyfikaty ISO i HACCP. Aby stawić czoło konkurencji wielkiego kapitału, coraz częściej łączą swoje siły poprzez integrację pionową i poziomą. Przykładem może być działająca pod wspólnym logo sieć sklepów „Tęcza” z jednolitą polityką cenową. Na Warmii i Mazurach tworzona jest sieć nowoczesnych pawilonów samoobsługowych „ALUX”. Liderem na południu Polski jest Andrychowska Spółdzielnia „Wizan” znana m.in. z doskonałego pieczywa.

Spółdzielczość ogrodniczo-pszczelarska

Spółdzielczość ogrodniczo-pszczelarska była w 1999 r. jednym z głównych uczestników na rynku ogrodniczym. Dysponowała dużym potencjałem gospodarczym na który składało się około 1500 punktów skupu, 3200 sklepów owocowo-warzywnych i 1300 punktów sprzedaży. Udział spółdzielni w skupie owoców wynosił ponad 60%, na rynku warzyw 65%, w handlu 35%, a w krajowym przetworze owoców i warzyw 40%. Na mocy wspomnianej ustawy z 20 stycznia 1990 r. rozpoczęto likwidację Centrali Spółdzielni Ogrodniczych i Pszczelarskich. Zmiany organizacyjne w spółdzielczości ogrodniczo-pszczelarskiej uregulowano dodatkowo ustawą z 30 sierpnia 1991 r., która spowodowała przekształcenie majątku spółdzielczego w majątek prywatny. Ponad 90% majątku byłej Centrali przekazano nowo powołanej do życia Spółce z o.o. „Hortex”, która po dalszych przekształceniach przestała być instytucją spółdzielczą. Rola spółdzielni ogrodniczych stała się więc marginalna. Obecnie w branży funkcjonuje 118 spółdzielni (tab. 1).

Spółdzielczość ogrodniczo-pszczelarska działa na terenach wiejskich, skupiając producentów rolnych – przede wszystkim owoców, warzyw i kwiatów oraz

produktów pszczelarskich. Posiada własną sieć handlową. Słynne, znane nie tylko w kraju, ale i za granicą polskie miody pitne – „Półtorak”, „Dwójniak”, „Trójniak” – ciągle zachwycają swym niepowtarzalnym smakiem.

Spółdzielczość mleczarska

W Polsce nie było też tradycji spółdzielczych w mleczarstwie. W latach 1937–1938 w Polsce było około 3000 zakładów mleczarskich (w tym ponad 1300 spółdzielni mleczarskich, ale zaledwie 213 mleczarni miało charakter przemysłowy (tab. 2). Łącznie wszystkie mleczarnie skupowały i przerabiały ok. 1500 mln litrów surowca, tj. zaledwie 16,7% mleka produkowanego w kraju [RUSIŃSKI 1967].

Tabela 2; Table 2

Rozwój mleczarni w Polsce
Development of the dairies in Poland

Lata Years	Liczba spółdzielni Number of co-ops	Liczba członków; Number of members	
		ogółem (w tys.) total (thousand)	na 1 spółdzielnię per 1 co-op
1924	156	23,0	147
1925	282	44,9	159
1926	430	76,3	177
1927	648	118,9	183
1936	1323	543,0	410
1938	1241	x	x
1950	876	x	x
1954	913	x	x
1960	661	692,0	1047
1975	430	1328	3888
1980 *	315	1206	3828
1984	321	x	x
1988	313	1199,4	3832
1992	330	x	x
1993	321	x	x
1994	309	800	2589
1999	270	x	x
2001	240	x	x
2005	198	x	x

Źródło; Source:

Mały rocznik statystyczny GUS, Warszawa 1938; Small Statistics Yearbook. Central Bureau of Statistics, Warsaw 1938.

Rocznik statystyczny GUS, Warszawa 1977; Statistics Yearbook. Central Bureau of Statistics, Warsaw 1977.

Dane Krajowego Porozumienia Spółdzielni Mleczarskich, Warszawa 2006; Data of the National Agreement of Dairy Co-operatives, Warsaw 2000.

WEYDLICH K., *Ruch spółdzielczy w Polsce w latach 1914–1926*, SIN, Poznań 1927.

WEYDLICH K., *Cooperative movement in Poland within 1914–1926*, SIN, Poznań 1927.

* Od 1980 r. dane podawane przez różne źródła są rozbieżne, wynika to z tego, że niektóre źródła ujmują spółdzielnie będące w likwidacji, natomiast niektóre tych spółdzielni nie wykazują; Since 1980 the data from different sources have been presented with discrepancies, which suggests that some sources include into statistics the companies during liquidation, and some sources do not take those companies into account

Od 1990 do 2005 r. około 132 spółdzielni mleczarskich uległo likwidacji (z tego około 60 w 1994 r.). Na rynku pojawiło się wiele podmiotów prywatnych, w tym zagranicznych.

Po konsultacji z Krajowym Związkiem Spółdzielni Mleczarskich – Związku Rewizyjnego (KZSM-ZR) uzyskano przybliżenie obrazu rzeczywistego stanu (tab. 2).

Nie zniszczono zaufania do spółdzielczości mleczarskiej jak w stosunku do innych form spółdzielczości. Utworzenie KZSM, który zainicjował opracowanie dwóch programów restrukturyzacji – niestety nie wdrożonych w życie.

W pozostałych sektorach spółdzielczości wiejskiej od kilku już lat utrzymuje się regres (wyjątek stanowią banki spółdzielcze i kasy oszczędnościowo-kredytowe).

Spółdzielczość mleczarska zajmuje czołowe lokaty na rynku polskim i jest coraz bardziej znaczącym eksporterem na rynki UE. Zajmuje się skupem i przetwórstwem mleka. Dzięki umiętnym działaniom (m.in. współpracy z dostawcami mleka) spółdzielnie doprowadziły do znaczącej poprawy jakości tego produktu. Powstało ponad 80 tys. specjalistycznych gospodarstw dostarczających rocznie ok. 70% mleka. Nastąpiła również znaczna koncentracja przetwórstwa mleka. Produkty mleczarskie z polskich spółdzielni znane są nie tylko w kraju, ale również poza naszymi granicami.

Spółdzielnie kółek rolniczych (SKR)

W wyniku postępujących procesów urynkowania gospodarki, większość spółdzielni znalazła się – o czym już wspomniano – w trudnej sytuacji finansowej, a liczne z nich zostały zlikwidowane lub grozi im likwidacja. W okresie siedmiu lat (1989–2006) liczba SKR w kraju zmalała o 68% (tab. 3).

Tabela 3; Table 3

Liczba SKR w latach 1989–1996
Number of Cooperative Agricultural Circles in years 1989–1996

Lata Years	Liczba SKR Number of Cooperative Agricultural Circles	W tym w likwidacji Including in liquidation
1987	1923	–
1989	1908	102
1994	1525	43
1996	1267	28
1999	1215	x
2004	879	x
2005	827	x

Źródło; Source:

Rocznik Statystyczny GUS, Warszawa 1988: 37; Statistical Yearbook GUS, Warsaw 1988: 37.
Krajowa Rada Spółdzielcza, 2005 r.; National Cooperative Council, 2005

W 2004 r. w ramach organizacji kółek rolniczych działało zaledwie 827 spółdzielni kółek rolniczych.

Sytuacja finansowa SKR jest na ogół trudna. Występuje tam wyjątkowo daleko idąca deprecjacja i wyprzedaż majątku trwałego. Daje się zauważyć, że na

tereny opuszczone przez SKR-y wchodzi różne podmioty prywatne. Utrzymanie istniejących SKR w dotychczasowej formie jest mało realne, gdyż ta forma przedsiębiorstwa nie została zaakceptowana przez rolników. Rolnicy negatywnie oceniali nie tylko mechanizację usług (złą jakość ze względu na przestarzały sprzęt, nieterminowość usług), ale także wspólne użytkowanie maszyn. Zespołowa forma mechanizacji nie była akceptowana ze względu na brak troski o wspólne maszyny, szybkie ich zużycie, kłopoty z rozliczeniami finansowymi oraz wszelkiego rodzaju opory psychologiczne. Z tego względu rolnicy chętniej korzystali z usług sąsiedzkich.

Wszelkie zmiany w SKR-ach tylko wówczas będą miały sens, gdy rolnicy uznają, że ta spółdzielnia jest im potrzebna. Dotychczas Spółdzielnia Kółek Rolniczych była spółdzielnią tylko z nazwy, bowiem członkami SKR-ów były kółka rolnicze, a nie sami rolnicy. Rolnicy w takiej spółdzielni nie mają możliwości faktycznego kontrolowania w jaki sposób spółdzielnia jest zarządzana, nawet gdyby tego chcieli. Winny to być więc spółdzielnie wspólnego użytkowania sprzętu rolniczego, w których dominować będą rolnicy – osoby fizyczne, natomiast osoby prawne w postaci kółek rolniczych lub innych organizacji rolniczych mogą stanowić tylko uzupełnienie potrzebne dla dalszej działalności [MIERZWA 1998]. Ważne jest dla tych spółdzielni, że oprócz swojej głównej działalności mogą prowadzić gospodarstwa rolne – jeżeli statut będzie tak stanowić. Mogą przez to być wnoszone wkłady gruntowe i pieniężne oraz zatrudnianie swoich członków na takich zasadach, jakie obowiązują w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych.

SKR-y odgrywają ważną rolę przy wdrażaniu postępu agrotechnicznego na wsi. Ich domeną jest kombajnowy zbiór zbóż, buraków, ziemniaków, koszenie traw, chemiczna ochrona roślin, rozsiew nawozów i wapna. Świadczą usługi w zakresie budowy infrastruktury technicznej na wsi – budowa i remont dróg, budowa wodociągów i kanalizacji, instalacji gazowych, wydobywanie i transport wapna i torfu nawozowego, pomniejsze usługi remontowo-budowlane. Zajmują się też produkcją materiałów budowlanych. Większość, bo aż 80% świadczy usługi z zakresu rolnictwa na rzecz swoich członków i całego środowiska wiejskiego oraz zaopatrzuje wieś w środki produkcji, takie jak paliwo, smary, części zamienne.

Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne (RSP)

W 2005 r. funkcjonowało 900 RSP i przeciętnie zrzeszało około 50 członków oraz gospodarowało na około 350 ha ziemi.

Najwięcej spółdzielni, bo aż 36% znajdowało się w przedziale 300–400 ha (największa spółdzielnia posiada 12 tys. ha ziemi, najmniejsze zaś – kilkanaście ha).

Najwięcej RSP zlokalizowanych było w województwach południowo-zachodnich, zachodnich oraz północnych, np. w województwach łódzkiej i ostrołęckiej areal użytkowany przez spółdzielnie nie przekraczał 1 tys. ha.

RSP ukierunkowane były jednak przede wszystkim na produkcję zwierzęcą, a zwłaszcza na produkcję trzody chlewnej.

Ten model spółdzielni to pozostałość po byłym ustroju i można domniemywać, że generalnie nie będzie akceptowany przez rolników w przyszłości. Może to być jednak pewna propozycja współpracy dla bardzo rozdrobnionych gospodarstw rolnych.

Rolnicze spółdzielnie produkcyjne należą do specyficznej, występującej tylko w niektórych krajach Unii Europejskiej, formy spółdzielczości rolniczej. Polega ona na prowadzeniu wielorodzinnego gospodarstwa rolnego o charakterze spółdzielczym, w których członkowie łączą pracę w tym gospodarstwie z członkostwem w spółdzielni.

Rolnicza spółdzielczość produkcyjna gospodaruje na areale ok. 300 tys. ha gruntów rolnych, na którym uprawia głównie zboża (70%), rośliny przemysłowe (20%) i rośliny pastewne (7,5%). Produkcja zwierzęca to przede wszystkim produkcja trzody chlewnej, drobiu oraz ryb słodkowodnych, a także hodowla bydła mlecznego i mięsnego. Za wyniki w tej dziedzinie spółdzielnie uzyskują od lat najwyższe trofea na prestiżowych wystawach hodowlanych krajowych i międzynarodowych.

W przetwórstwie rolnym dominują produkcja pasz treściwych na zaopatrzenie własnych ferm zwierząt, przechowywanie i konfekcjonowanie płodów rolnych oraz przetwórstwo owoców i warzyw.

Większe spółdzielnie organizują własną sieć handlową, zarówno hurtową jak i detaliczną. Na szeroką skalę prowadzone są usługi rolnicze dla rolników indywidualnych, usługi transportowe, działalność warsztatowa oraz budowlano-remontowa. W ostatnich latach część spółdzielni rozwija również agroturystykę.

Z pracy w RSP utrzymuje się ogółem 200 tys. osób. Ponadto ze spółdzielniami stale współpracuje prawie 10 tys. rolników indywidualnych.

Spółdzielnie Spożywców „Społem”

Społemowskie spółdzielnie działają w większych i mniejszych miastach na terenie całego kraju. W roku 2006 liczba tych podmiotów wynosiła 346, a znaczna większość – 270 podmiotów – zrzeszona jest w Krajowym Związku Rewizyjnym Spółdzielni Spożywców „Społem”. Z kolei 52,5% z nich – to średniej wielkości przedsiębiorstwa, prawie 15% to firmy zdecydowanie duże. Działają również 76 spółdzielni niezrzeszonych. Spółdzielnie zajmują się handlem detalicznym i hurtowym, gastronomią, produkcją piekarską, ciastkarską, masarską, garmażeryjną i inną. Świadczą również usługi dla ludności. Zatrudniają 40 000 osób.

Bazę materialną zrzeszonych spółdzielni stanowi:

- 3 969 sklepów detalicznych o łącznej powierzchni sprzedażowej 727 tys. m² (w tym: 175 sklepów „Lux”, 54 sklepy „Lux-mini”, 82 sklepy dyskontowe);
- 175 magazynów o łącznej powierzchni składowej 102 tys. m²;
- 210 placówek gastronomicznych z 11 960 miejscami konsumenckimi (83 restauracje, 102 bary, 25 placówek żywienia przyzakładowego);
- 330 zakładów przetwórstwa spożywczego (236 piekarni, 71 ciastkarni, 5 masarni, 12 garmażerni i 6 innych zakładów);
- 7 hoteli o łącznej liczbie 900 miejsc hotelowych.

Obroty zrzeszonych spółdzielni w 2004 r. wyniosły ponad 7,2 mld zł.

Od 1994 r. funkcjonuje ogólnopolska sieć Karty klienta „Społem”. W ciągu 11 lat wyemitowano ogółem 815 900 kart. Stali klienci za ich pośrednictwem korzystają z rabatu od 2 do 6%. W 2005 r. rozpoczęło się wdrażanie Programu Ekologicznego „Społem”: tworzenie w sklepach stoisk z produktami rolnictwa ekologicznego oraz poszerzanie świadomości ekologicznej wśród klientów i pra-

owników. Według Claritas Polska, w 2002 roku co piąty Polak robił zakupy w sieci handlowej „Społem” [MATERIAŁY ... 2006].

Banki Spółdzielcze

Co trzecia jednostka bankowa w Polsce to bank spółdzielczy. Banki te łącznie prowadzą 6,9 mln rachunków depozytowych klientów i zatrudniają ponad 27,9 tys. pracowników, co stanowi ponad 18% ogólnego stanu zatrudnienia w sektorze bankowym. Udział banków spółdzielczych w sektorze bankowym na koniec czerwca 2005 r. przedstawiał się następująco:

- 6,7% funduszy własnych,
- 7,7% kredytów netto dla podmiotów niefinansowych,
- 9,2% depozytów gospodarstw domowych.

Banki spółdzielcze tradycyjnie są mocno związane z poszczególnymi regionami, na których prowadzą działalność. Ich klientami są osoby fizyczne, firmy prywatne, a także instytucje samorządowe oraz małe i średnie przedsiębiorstwa. Banki te oferują szeroką gamę nowoczesnych usług bankowych, a klienci mają możliwość bezpłatnej realizacji wypłat gotówki w spółdzielczej sieci. Posiadają ponad 1500 bankomatów na terenie całego kraju. Banki spółdzielcze aktywnie uczestniczą w finansowaniu wielu projektów inwestycyjnych bezpośrednio wpływających na rozwój infrastruktury i ekonomii społecznej na terenie swojego działania. Współpracują z samorządami terytorialnymi i odgrywają istotną rolę w rozwoju lokalnych środowisk, a głównie rolnictwa, wielokierunkowej działalności gospodarczej ludności wiejskiej oraz drobnej i średniej wytwórczości. Wspierają kredytami inicjatywy gospodarcze środowisk lokalnych realizowane z wykorzystaniem środków Unii Europejskiej. W 2006 r. liczba banków wynosiła 588 [MATERIAŁY 2006].

Spółdzielnie socjalne

Wzrost ilościowy spółdzielni socjalnych nastąpił dopiero w 2005 roku, gdy Ministerstwo Płac i Polityki Społecznej zdecydowało wesprzeć spółdzielnie socjalne poprzez projekt Regionalnych Funduszy Ekonomii Społecznej. W kraju działa już blisko 40 takich spółdzielni. Brak w dalszym ciągu unormowań prawnych dla funkcjonowania tych podmiotów. Projekt ustawy o spółdzielniach socjalnych jest już gotowy i ma być wkrótce uchwalony. Jej założenia są zgodne ze strategią lizbońską i prawem wspólnotowym o przeciwdziałaniu wykluczeniom społecznym. Członkami takiej spółdzielni mogą być osoby bezrobotne oraz niepełnosprawne. Spółdzielnia musi liczyć minimum 5, a maksimum 50 członków³. Mają prawo do refundacji składek ZUS oraz możliwość dofinansowania w Urzędzie Pracy do 300% średniej krajowej pensji (obecnie ok. 7 tys. zł) na osobę. Mają one być zwolnione z opłat rejestrowych (wpis do KRS, do monitora sądowego i gospodarczego) oraz z podatku od osób prawnych (CIT) w zakresie reintegracji. Jeśli więc spółdzielnia osiągnie dochód, będzie mogła pomniejszyć go o wszelkie wydatki na

³ Rzeczypospolita, 4 stycznia 2006 r. Kraj.

warsztaty integracyjne, terapie psychologiczne czy szkolenia. Mniejszy dochód tym mniejszy podatek. Przeciwko zwolnieniom podatkowym jest Krajowa Izba Gospodarcza, Polska Konfederacja Pracodawców Prywatnych „Lewiatan”. Przedsiębiorcy zapewniają, że projekt ten narusza konkurencję na rynku. Spółdzielnie z dodatkowymi ulgami podatkowymi będą mogły bowiem produkować dużo taniej niż firmy, którym ulgi nie przysługują⁴.

Rozwój krajowej gospodarki społecznej jest uwarunkowany politycznie oraz ekonomicznie i postępuje powoli, jednak wyraźnie. Przyczyniają się do tego odolne inicjatywy polskiej gospodarki, instytucje międzynarodowe oraz wsparcie władz lokalnych i przedsiębiorców, a zwłaszcza w ostatnim czasie inicjatywy legislacyjne rządu polskiego.

Przykładami tej formy spółdzielczości mogą być np. Spółdzielnie Inwalidów i Niewidomych, których liczba wynosi 350 oraz spółdzielnie rzemieślnicze.

Spółdzielnie Inwalidów i Niewidomych dysponują statusem Zakładu Pracy Chronionej i z reguły nawet 60-letnim doświadczeniem. Istniejące dziś spółdzielnie umiejętnie dostosowały się do warunków gospodarki rynkowej, dzięki czemu obronną ręką przeszły trudy okresu transformacji. Są to w większości nowoczesne jednostki prowadzące sklepy, produkujące towary lub świadczące usługi dozoru mienia i sprzątania, a także firmy działające jako poddostawcy dla dużych podmiotów gospodarczych.

Spółdzielczość ta umiejętnie łączy funkcje ekonomiczno-produkcyjne z działaniami socjalno-rehabilitacyjnymi na rzecz zatrudnionych osób niepełnosprawnych. System dofinansowania pozwala zakładom kompensować podwyższone koszty zatrudnienia niepełnosprawnych, tak aby na wolnym rynku mogły one oferować wyroby i usługi najwyższej jakości, po konkurencyjnych cenach. Dodatkowo kontrahenci, nabywający dobra lub usługi od spółdzielni inwalidów uzyskują ulgę w obowiązkowych wpłatach na Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.

Przykładem umiejętnego lokowania się w niszach rynkowych może być przeorientowanie znacznej części sklepów Handlowej Spółdzielni Inwalidów Warszawa-Zachód na artykuły rehabilitacyjne. Duże sukcesy w eksporcie osiąga spółdzielnia „Luksja” z Łukowa (elegancka odzież damska), „Metalowiec” z Poznania, „Przyjaźń” ze Słupcy (wyroby z drewna, tworzyw sztucznych i elektrotechnika). Pracodawcami dla wielu tysięcy osób niepełnosprawnych są spółdzielnie ukierunkowane na ochronę mienia.

Tradycje rzemiosła sięgają średniowiecza, gdy powstawały pierwsze cechy rzemieślnicze. Szczyt rozwoju spółdzielczości rzemieślniczej przypada na lata 80-te XX wieku. Dziś są to organizacje skupiające małe i średnie firmy zajmujące się działalnością handlowo-usługową, głównie o charakterze budowlano-inwestycyjnym, a także świadczące usługi w zakresie transportu, poligrafii, rachunkowości.

⁴ Gazeta Wyborcza, 26 luty 2006 r., Spółdzielnie bez podatku, nr 48 (5056).

Podsumowanie

Dotychczasowe doświadczenia w Polsce i za granicą wskazują na wyraźne korzyści we wspomaganiu rozwoju lokalnego. Stwarza to realną szansę na przewycięzanie mitu gospodarki wolnorynkowej jako jedyne go mechanizmu rozwoju w kierunku bardziej demokratycznej koncepcji, tj. gospodarki opartej na partnerstwie publiczno-społeczno-prywatnym. Spółdzielczość zawsze była najlepszym sojusznikiem rolników, ułatwiającym im prowadzenie produkcji i funkcjonowanie na rynku wpływając na poprawę warunków ekonomicznych. W krajach UE ponad 60% rynku rolno-spożywcze go, zaopatrzenia i zbytu obsługują spółdzielnie.

Znaczenie spółdzielczych form organizacji produkcji i usług na obszarach wiejskich należy rozpatrywać z punktu widzenia zakresu i stopnia realizacji. Jednakże specyficzny charakter tych organizacji, ich silne związki z lokalnym społeczeństwem, z ich potrzebami oraz zdolność do funkcjonowania w różnych warunkach sprawiły, że spółdzielczość stała się istotnym czynnikiem rozwoju lokalnego i siłą napędową dla aktywizacji obszarów wiejskich.

Literatura

- BOCZAR K. 1996. *Spółdzielczość polska w okresie przemian społeczno-gospodarczych* (maszynopis). SIB, Warszawa: 33 ss.
- BRODZIŃSKI M.G. 2006. *Spółdzielczość wiejska i rolnicza w gospodarce rolnej*. Mat. konf. KRS, Warszawa: 34–61.
- BRZOZOWSKI B. 2005. *Spółdzielczość wiejska w aktywizacji środowisk lokalnych na tle jej współczesnych problemów*. Małopolskie Stowarzyszenie Doradztwa Rolniczego, Kraków: 155 ss.
- GAZETA WYBORCZA. 26 luty 2006. *Spółdzielnie bez podatku*. Nr 48 (5056).
- HARDT Ł. 2004. *Spółdzielczość wiejska w Polsce – nowe linie podziału, kapitał społeczny oraz strategie uczestnictwa we wspólnej polityce rolnej*. Monitor Europejski, UKIE Warszawa 2: 80–95.
- HEYDLICH K. 1927. *Ruch spółdzielczy w Polsce w latach 1914–1926*. SIN, Poznań: 285 ss.
- JANKOWSKI J. 2005. *Referat wygłoszony na III Kongresie Spółdzielczości* (maszynopis). KRS, Warszawa: 16–24.
- KUKLIŃSKI A. 2001. *Globalizacja w XXI w.* WSUiB, Warszawa: 135 ss.
- LEŚ E. 2005. *Nowa ekonomia społeczna. Wybrane koncepcje*. Trzeci Sektor 2, Uniwersytet Warszawski: 41–45.
- MATERIAŁY KONFERENCYJNE 2006. Krajowa Rada Spółdzielczości, Warszawa: 237 ss.
- MICHNA W. 2001. *Polityka gospodarcza polski w bieżącej dekadzie*. WSUiB, Warszawa: 268 ss.
- MIERZWA D. 1998. *Adaptacja spółdzielni kółek rolniczych dla potrzeb gospodarki rynkowej (na przykładzie woj. wałbrzyskiego)*. Wieś i Rolnictwo 1: 43–48.
- MIERZWA D. 2005. *W poszukiwaniu nowego modelu spółdzielczości rolniczej*. Wyd. AR Wrocław: 145 ss.

ROCZNIK STATYSTYCZNY 1977. GUS, Warszawa.

RUSIŃSKI Z. 1967. *Zarys historii ruchu spółdzielczego*. Cz. II, 1918–1939. Makieta, Warszawa: 269 ss.

RZECZYPOSPOLITA. 4 stycznia 2006. Kraj 5.

Słowa kluczowe: spółdzielnie, rozwój, aktywizacja, obszary wiejskie

Streszczenie

Spółdzielnie mają na celu aktywizowanie słabszych grup społecznych w procesie gospodarczym. W opracowaniu podjęto próbę określenia jakie pionierzy spółdzielczości, spośród badanych ten cel spełniały i jaka jest ich obecna sytuacja ekonomiczna.

Na podstawie zaprezentowanego materiału można stwierdzić, że spółdzielczość wiejska spełnia rolę integratora producentów, wspiera konieczne przemiany na wsi i jest czynnikiem aktywizującym społeczności lokalne.

THE ROLE OF RURAL CO-OPERATIVE MOVEMENT IN DEVELOPMENT OF RURAL AREAS AND AGRICULTURE

Danuta Mierzwa

Department of Economics and Organisation of Agriculture,
Agricultural University, Wrocław

Key words: co-operatives, development, motivation, rural areas

Summary

The co-operatives aim at activating more vulnerable social groups into economic process. The paper attempts to determine which sections of the researched co-operative movement fulfilled this aim and what is their current economic situation.

On the basis of presented material it may be concluded that the rural co-operative movement serves its purpose of integrating the producers, supports the necessary transformations in the countryside and is a motivating factor within local communities.

Dr hab. Danuta **Mierzwa**, prof. nadzw.
Katedra Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa
Akademia Rolnicza
pl. Grunwaldzki 24A
50-363 WROCLAW
e-mail: mierzwa@ekonom.ar.wroc.pl